

חוברת לימוד והגות

ימי הצום

10 נושאים ללימוד ולדיון סביב השולחן

עשר שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "עשרה בטבת – המצור על ירושלים וחשכת החודש": מדוע לצום על מצור שלא חריב דבר, מדוע הצום הזה אינו נדחה, ומה אפל בחודש טבת. עד להבחנה זו של הרב: עם שורד את הנדודים, אבל החנק מאיים עליו הרבה יותר.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב השולחן בימי הצום

01	ארבעה צומות, רצף אחד
02	צום שאינו נדחה
03	חודשו של דן ואות העין
04	התורה בלבוש יוני
05	עזרא, או סוף הנבואה
06	הבשר והעצמות
07	השם הנעדר ממקץ ומויגש
08	לנדוד או להיחנק
09	שני צווארים לשני מקדשים
10	מבבל לבבל

הצגה

ארבעה צומות בשנה סובבים סביב חורבן הבית. עשרה בטבת פותח אותם: נבוכדנצר צר על ירושלים, בלי פרצה ובלי חורבן. זכריה הנביא מונה את ארבעתם — אבל את צום העשירי הוא מזכיר אחרון.

השאלה

מה קושר את ארבעת התאריכים הללו, ומה מבטיח עליהם הנביא?

התשובה

"צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה... והאמת והשלום אהבו" (זכריה ח, יט).

עשרה בטבת, המצור; שנתיים וחצי אחר כך, י"ז בתמוז, הבקעת החומה; תשעה באב, חורבן הבית ותחילת הגלות; ולבסוף ג' בתשרי, אובדן הזהות הלאומית, עם רצח המושל האחרון שמונה, בידי יהודי. ארבעת התאריכים הללו יוצרים רצף, ועשרה בטבת הוא האיבר הראשון שבו.

והנה דווקא אותו מזכיר זכריה אחרון. הרב מעיר על התמיהה: הצום הזה, המשמיע את האזעקה על שקיעת העם ועל נפילתה הקרובה של ממלכת יהודה, היה צריך להופיע ראשון.

ובכל זאת מבשר הנביא שהצומות הללו ייהפכו לששון, לשמחה ולמועדים טובים, ומציב לכך תנאי: לאהוב את האמת ואת השלום. הרב קורא זאת כך: לבקש את האמת לפני השלום, והאמת סוללת את הדרך לשלום.

מסקנת הרב

הוא משמיע את האזעקה על שקיעת העם ועל נפילתה הקרובה של ממלכת יהודה.

לקח לשולחן

ראשיתו של אסון עוברת לעיתים קרובות בלי שמרגישים: מצור, עדיין לא פרצה. איזה "עשרה בטבת" הנחנו לו לחלוף במשפחתנו — סימן ראשון שלא רצינו לדאות? ואיזו אמת צריך לומר כדי שהשלום ישוב?

הצגה

תשעה באב, המציין את חורבן הבית עצמו, נדחה ליום ראשון אם הוא חל בשבת. עשרה בטבת, המציין רק מצור, היה צריך להיות נצום בשבת עצמה. חכמים סידרו את הלוח כך שהדבר לא יקרה — אבל הכלל נשאר.

השאלה

מדוע יהיה צום על מצור כלכד "קבוע" יותר מצום החורבן?

התשובה

"בן אדם כתב לך את שם היום, את עצם היום הזה" (יחזקאל כד, ב).

יש רק צום ציבור אחד שנוהג בשבת: יום הכיפורים. אין דוחים אותו, משום שהכתוב מדייק "כעצם היום הזה": מהותו של היום הזה היא יום הכיפורים, ואי אפשר לדחותה למחרת. והנה אותו דיוק מופיע בעשרה בטבת: הנביא מצטווה לכתוב את שם היום ואת עצמו של היום שבו סמך מלך בבל אל ירושלים.

צום אחר מותר בשבת: תענית חלום. החלום הרע מונע מן האדם ליהנות מעונג השבת; הדרך הטובה ביותר לפנות אותו היא לצום באותו יום. הדבר מלמד מהו הצום: התעוררות. הרמב"ם עושה אותו לפתח של תשובה ולחידוש החיים, לכיוון חדש לגמרי.

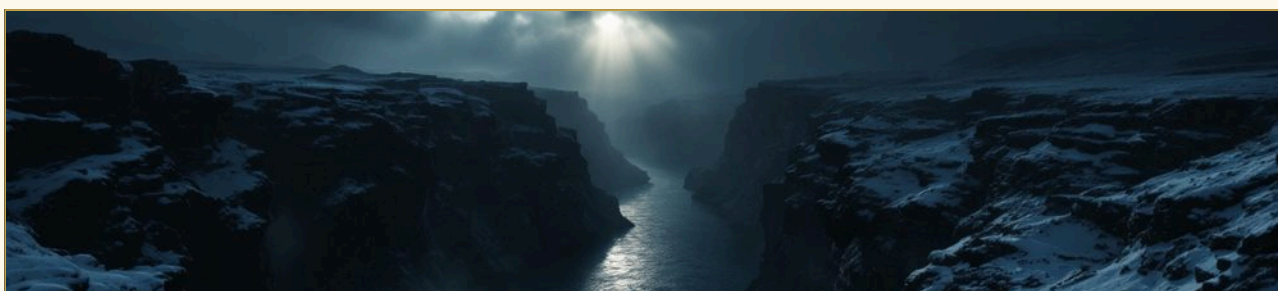
עשרה בטבת רומז אפוא שהוא פותח מפנה מכריע בתולדות העם. המהר"ל מפראג יאמר שהוא המקור, השורש, המהות של כל התפוררות העם ושל גלותו.

מסקנת הרב

הצום הוא התעוררות, לא יותר ולא פחות.

לקח לשולחן

חלום רע יכול לקלקל שבת שלמה. מה מונע מאיתנו כעת ליהנות במלואן משמחותינו המשפחתיות? ואיזו התעוררות — במקום דחייה — יכולה לשחרר אותנו מכך?

הצגה

כשם שמייחסים את המועדים לאבות, מייחסים את החודשים לשנים עשר השבטים. טבת הוא חלקו של דן. ולכל חודש יש אות, הקשורה במאורעותיו: אות טבת היא העי"ן, העין.

השאלה

מה אומרים השבט והאות של החודש על החושך המיוחד לטבת?

התשובה

"וחשך על פני תהום" (בראשית א, ב); "דנני אלוקים" (בראשית ל, ו).

דן, בן בלהה שנכנס לאילן היוחסין של יעקב, מביא אליו את מושג הצדק: רחל אומרת כשהיא נותנת לו את שמו "דנני אלוקים".

משמעותה של אות נקראת בהופעתה הראשונה בתורה. הטי"ת מופיעה לראשונה במילה "טוב": "וירא אלוקים את האור כי טוב"; היא קשורה באור. העי"ן, לעומתה, מופיעה לראשונה ב"וחשך על פני תהום". החושך הזה, אומר הרב, מיוחד לחודש טבת.

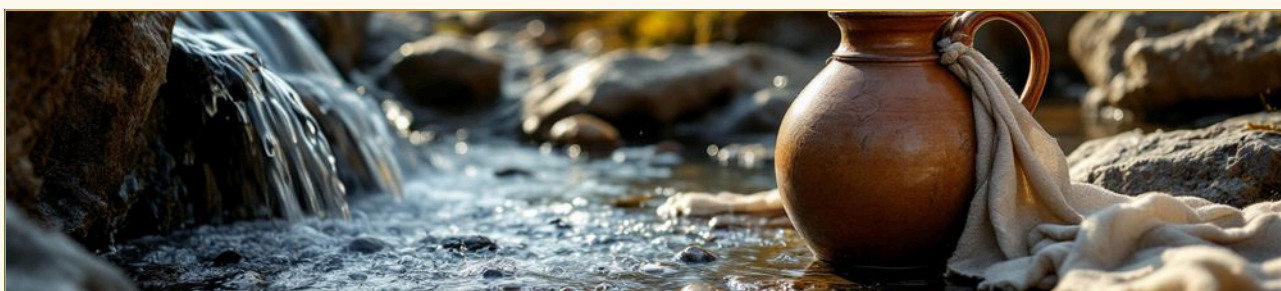
שכן שלוש צרות הצטברו בו, עד שהראשונים היו מתענים שלושה ימים רצופים, בח', בט' וב"ל: תרגום התורה ליוונית, פטירת עזרא הסופר, המצור על ירושלים. שלושה צמצומים של האור בחודש אחד.

מסקנת הרב

יש צמצום של האור שהתחולל בחודש הזה.

לקח לשולחן

דן מביא את הדין, ואות החודש היא העין. כיצד אנו מביטים זה בזה בבית: בעין השופטת או בעין המאירה? יספר כל אחד על פעם שבה נשפט מהר מדי, ועל פעם שבה משהו ראה אותו באמת.

הצגה

בח' בטבת תורגמה התורה ליוונית — ללשון יוונית, מדייק הרב, לא לכתב יווני. חכמינו השוו יום זה ליום שבו נעשה העגל. ההשוואה מפתיעה: האם תרגום אינו עושה את התורה נגישה לכול?

השאלה

מדוע כוכים על תרגום כמו על יום העגל?

התשובה

חכמינו: "קשה היום לישראל כיום שנעשה בו העגל" (מסכת סופרים א, ז).

העגל, אומר הרב, אינו עבודה זרה כשלעצמו: הוא לבוש שהולבש על האמונה. הדברים אינם נתפסים עוד במישרין, בעוצמתם ובמהותם; מלבישים אותם. כך הלבישו את התורה בלשון יוונית. העם נראה אז כמי שלקה בקוצר ראייה: הוא אינו רואה עוד את הדברים במקורם, הוא רואה אותם בדרגה שנייה.

שכן העברית אינה שפה בין שפות. בכל שפה יש זיק של נבואה, אבל העברית היא לשון הבריאה, זו שבה ניתנה התורה. כל אות בה היא מקור למשמעויות רבות, וזה מה שהעניק לחכמים העוסקים בתורה זיק של נבואה גם כשהנבואה כבר פסקה.

כדי להבין באמת את התורה, צריך אפוא ללמוד אותה בלשונה המקורית.

מסקנת הרב

העם היהודי, כאילו לקה בקוצר ראייה: הוא אינו רואה עוד את הדברים במקורם, בראשיתם.

לקח לשולחן

כל תרגום מסייע ומסתיר גם יחד. איזו מילה עברית בתפילותינו או בחגיגנו היינו רוצים להבין "במקורה"? יבחר כל אחד אחת ויחפש, עד הפעם הבאה, מה היא אומרת שהתרגום אינו אומר.

הצגה

בט' בטבת נפטר עזרא הסופר, שחכמינו מזהים אותו עם מלאכי, אחרון הנביאים. עמו מסתיימת תקופת הנביאים ומתחילה תקופת פירוש התורה שבעל פה.

השאלה

מה מפסידים, ומה מרוויחים, כשהנבואה מפנה מקום לתורה שבעל פה?

התשובה

חכמינו: "ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל, אילמלא קדמו משה".

עזרא היה מסוגל להשיב את התורה ולעצב בעצמו את הלוחות השניים. ויש פער בין הראשונים לשניים: בראשונים, שקיפות של פני משה; בשניים, יד האדם השתרבבה לעצבם, ועמה אטימות מסוימת. פטירתו פותחת קרע.

התורה שבעל פה היא גם היא לבוש, אבל לבוש חי. פירושה מאפשר משמעויות שונות, לעיתים מנוגדות, ובכך גאוניותה: היא נותנת לתורה שבכתב משמעות אנושית ואוניברסלית, שהוכרה כמונעת ברוח הקודש. לכן העומד בשעת יציאת נשמתו של חכם קורע את בגדו: הוא מאבד תורה שהייתה תרומתו המיוחדת של האיש הזה לכל כנסת ישראל.

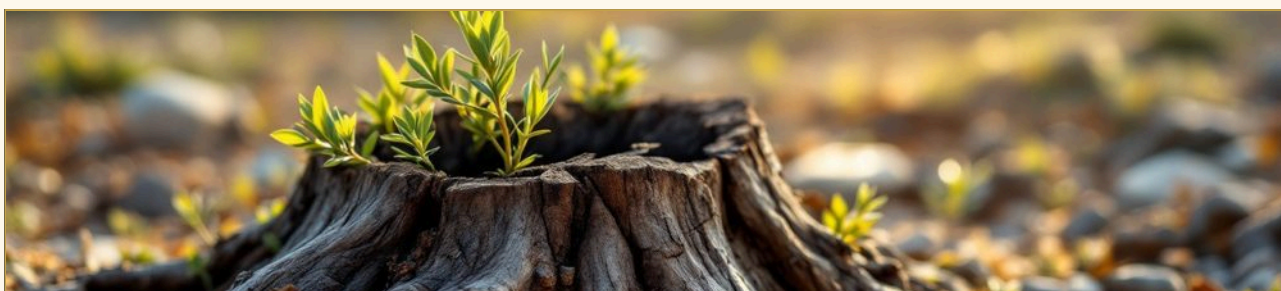
אבל לכל לבוש יש חסרון, והראשון הוא שהוא מצמצם הרבה את אור הכתוב.

מסקנת הרב

התורה שבעל פה היא תרומתו האישית של כל אחד מאיתנו.

לקח לשולחן

כל חכם לוקח עמו תורה שאיש אחר לא נשא. איזו מילה, איזו דרך הבנה, קיבלנו מהורה או מרב שהלך לעולמו? ואיזה חלק אישי היינו רוצים להשאיר בתורנו?

הצגה

המצור על ירושלים לא היה האסון הראשון של העם. זמן רב לפני כן החריבה אשור את ממלכת ישראל והגלתה את יושביה. והנה שום צום אינו מציין את החורבן ההוא.

השאלה

מדוע כוכים על המצור של בבל, ולא על החורבן שהמיטה אשור?

התשובה

"שה פוורה ישראל אריות הדיחו, הראשון אכלו מלך אשור, וזה האחרון עצמו נבוכדראצר מלך בבל" (ירמיהו נ, יז).

הנביא מעמיד בכל זאת את שניהם באותה דרגה. אבל חכמינו הבחינו: אשור אכל את בשרו של עם ישראל, בבל נגעה בלשדו, בעצמותיו. כל עוד הלשד היה שם, אפשר היה עוד לבנות את העם מחדש. מי שהעמיד אותו בסכנת כליה הוא נבוכדנצר: לכן הוא המשמש נקודת ייחוס לשקיעה ולגלות.

ומדוע נפלה ירושלים? כל עוד עמד בית המקדש, חשב העם שהוא בלתי מנוצח: ה' לעולם לא יעז לגעת במקדשו שלו, הוא יגן עליו בכל מחיר. טעות, אומר הרב.

העם החל בכך שניתק את העולם ממקור השראתו. החיבור בין שמים לארץ שייצג המקדש כבר לא היה קיים בתודעת בני האדם; אף נלחמו בו. מאז, המקדש לא נחסך עוד.

מסקנת הרב

כל עוד הלשד היה שם, אפשר היה עוד לבנות את העם מחדש.

לקח לשולחן

אפשר לאבד הרבה ולבנות מחדש, כל עוד הלשד נשאר. מהו "הלשד" של משפחתנו — מה שכל עוד שומרים עליו, אפשר לבנות הכול מחדש? האם אנו מגינים עליו באמת, או חושבים שאין בו פגע?

הצגה

חודש טבת הוא החודש שבו קוראים את סיפור יוסף ואחיו, אותו פילוג בתוך העם. הרב מציין שבשתי פרשות, מקץ ויגש, מוצאים רק את השם אלוקים: שם הוי"ה נעדר מהן.

השאלה

מה משמעות ההיעדרות הזאת, והיכן השם מופיע שוב?

התשובה

"לשועתך קויתי ה'" (בראשית מט, יח).

"אלוקים" מציין את הכוחות הארציים, את כוחות הברואה, את מידת הדין; זה השם שחולקים עם שאר האלילים. השם האחר מציין את מה שמעבר לברואה ומנהיג את "אלוקים" עצמו. את השם הזה העם שוכח, ומסתפק ב"אלוקים" — כפי שיבקש מאוחר יותר למרגלות ההר, אף שראה את התגלות ה'.

השם מופיע שוב בברכת יעקב לדן. יעקב רואה את שמשון, משבט דן, וחושב לזהות בו הנהגה של מנהיג ושופט בישראל — אבל ניקרו את שתי עיניו: שוב העין. אז הוא אומר: "לשועתך קויתי ה'".

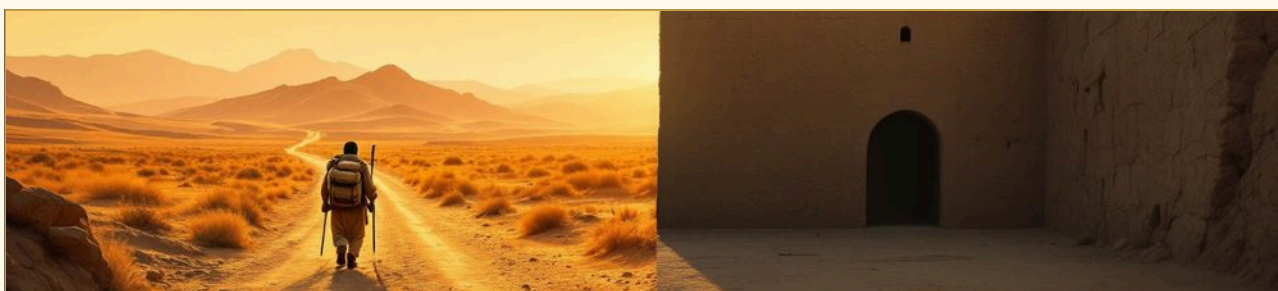
אין לשמוע בכך זעקת ייאוש, אומר הרב. זו ברכה: הדרישה לשתף את ה' בדרך שבה אנו רואים ומעצבים את תולדותינו, כדי לא לשקוע בהסתגרות.

מסקנת הרב

היה צריך לשתף את ה' בדרך שבה אנו רואים ומעצבים את תולדותינו.

לקח לשולחן

אפשר להסביר הכול בנסיבות: הטבע, הכלכלה, הפוליטיקה. באיזה מאורע בחיינו ראינו רק את הנסיבות — והיכן נוכל לזהות היום יד העוברת עליהן?

הצגה

יש שתי דרכים לרדוף עם. הרב קורא להן אשור ומצרים. המצור של עשרה בטבת, הוא אומר, שייך לשנייה — והיא החמורה יותר.

השאלה

מדוע הסגירה מאיימת על עם יותר מן הנדודים?

התשובה

"במצור ובמצוק" (דברים כח, נג); "והשיבך ה' מצרים באניות" (דברים כח, סח).

אשור העבירה את האוכלוסיות ממקום למקום, כך שאיש לא יכיר את עצמו במקום שבו הוא נמצא: הוא מאבד את שורשיו ואת זהותו ונעשה נודד, תמיד בדרכים. חושבים שמצאו מקום נוח המקבל אותך, ולאחר זמן מה הכול משתנה וצריך לארוז את המטלטלים. זה רע שיש לו תקנה.

הרע שאין לו תקנה הוא זה של מצרים. היא אינה מעבירה אותך: היא מוצאת לך מקום, היא מעמידה ארץ אחרת במקום ארצך, היא מושיבה אותך על אדמה שבה אתה מוקף אויבים, ואינך יכול עוד לנשום. זה מה שאומר הכתוב על המצור: "במצור ובמצוק". לא להיות מסוגל להתפרס, לא להיות מסוגל להתפתח, להישאר כלוא בגבולות כפויים: זה האיום החמור ביותר על עתידו של ישראל.

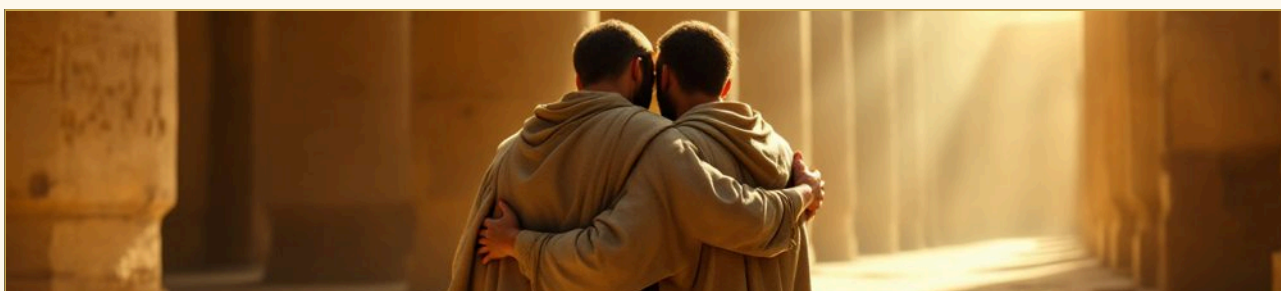
לכן הקללה האחרונה היא השיבה למצרים: הצורך להתחיל את כל ההיסטוריה מחדש.

מסקנת הרב

חוסר היכולת להתפרס, להתפתח, הוא האיום החמור ביותר של כליה.

לקח לשולחן

יש מי שמרחיקים ויש מי שסוגרים. גם במשפחותינו: את מי הרחקנו, ואת מי סגרנו בתפקיד שאינו יכול עוד לצאת ממנו — הקשה, השביר? ומי מן השניים נחנק יותר?

הצגה

כשיוסף פוגש שוב את בנימין, הוא נופל על "צווארי" — בלשון רבים — ובוכה; בנימין בוכה על צוואריו של יוסף. הרב קורא בכך, עם חכמינו, בכי על מקדשים שעתידיים לבוא, ולקח על שבת דן.

השאלה

על מה בוכים יוסף ובנימין, ומה עניינו של דן בסיפור הזה?

התשובה

"ויפל על צוארי בנימן אחיו ויבך, ובנימן בכה על צואריו" (בראשית מה, יד).

לשון רבים מציינת לפחות שניים: יוסף בוכה על שני מקדשים, הראשון והשני, שעתידיים להיות בחלקו של בנימין. בנימין, לעומתו, בוכה על יוסף על חורבן משכן שילה.

והמשכן שהוא היה סמוך לנחלת דן, השבט המזוהה ביותר בישראל. ובכל זאת שותף דן בבניית המשכן הראשון: בצלאל מיהודה ואהליאב בן אחיסמך מדין נלקחו יחד — שני קצוות שאוחדו במכוון, שני שבטים חזקים, הנקראים שניהם "גור אריה".

אבל בעוד שיהודה נשאר המגן הבלתי מתפשר של ירושלים ושל המקדש, דן עלה להשתקע בצפון, בגבול שבין ישראל לשאר העמים, ולא היה עקבי עם עצמו לאורך כל ההיסטוריה.

לקח לשולחן

ליהודה ולדן היה אותו כוח; האחד העמיד אותו לשירות המרכז, השני התמקם בגבול. היכן אנו משקיעים את כוחותינו: בלב משפחתנו, או תמיד מעט בשוליים? ומי מבינינו מגן על "המרכז" בשביל כל האחרים?

הצגה

נבוכדנצר מולך בבבל. בעיני הרב, אין זה מקרה: המצור שלו ממשיך את הניסיון של מגדל בבל, שבו רצו לבנות עיר ומגדל.

השאלה

מה הקשר בין מגדל בבל, בבלול השפות והמצור על ירושלים?

התשובה

"הבה נרדה ונבלה שם שפתם" (בראשית יא, ז).

בבבל רצו לבנות עיר ומגדל. העיר, אומר הרב, היא ירושלים; המגדל הוא בית המקדש. וה' בלל שם את כל השפות. מי ששלטו בלשון הבריאה איבדו אותה לטובת שפות נגזרות — ובהן הלשון היוונית. זה היה צמצום ראשון של האור.

עשרה בטבת מכנס את כל הצמצומים שבאו אחריו: תרגום התורה ליוונית, פטירת עזרא, אחרון הנביאים, והמצור, כלומר הסגירה של עם ישראל.

כל צמצומי האור הללו שהצטברו עושים את עשרה בטבת לצום מהותי — עד כדי כך שהיה נשמר גם אילו חל בשבת.

לקח לשולחן

עשרה בטבת מבכה אור הדועך לאט, בלי רעש. איזה אור, אצלנו, דעך בלי שאיש הבחין — הרגל לימוד, ברכה, שיחה? מה נוכל להדליק מחדש השבוע?